

о. Іриней Назарко ЧСВВ.
(Irenaeus Nazarko OSBM).

Євхаристія й українська культура (SS. Eucharistia et cultura ucraïnica)

Після ствердження непереможного впливу Пресв. Євхаристії на розвій загальнолюдської культури¹⁾, залишається ще до прослідження дуже цікава проблема впливу Пресв. Євхаристії на культуру українського народу. Ця проблема така важна й повчаюча, що вповні заслуговує на ширшу працю. Та тут обмежуємося до найзагальнішого начерку. Найперше подамо коротко історію культу Пресв. Євхаристії на українських землях, а опісля приглянемося важнішим моментам впливу Пресв. Євхаристії на нашу культуру.

I

Культ Пресв. Євхаристії на українських землях

В перших століттях християнства вірні причащалися щодня. Так само було в наступних століттях, як про це свідчать св. Отці й церковні письменники. Не тільки Захід у своїх письменниках: Тертуліяні, св. Кипріяні, св. Августині, але й Схід у св. Василю В., св. Йоані Золотоустім виразно говорить про щоденне св. Причастя, як про загальну практику нерозривно злучену з християнським життям. Св. Василій В. в однім своїм листі ось так виражається про це: „Щоденно причащатися й приймати св. Тіло й Кров Христа це добре й дуже корисне діло; бо Христос ясно сказав: „Хто їсть мое Тіло й не мою Кров, має вічне життя“ (Йо. 6, 55). І хтож буде сумніватися, що бути безперестанку учасником життя це є жити обильним і багатим життям? Ми в Кесарії причащаємося чотири рази кожного тижня: в неділю, четвер, п'ятницю й суботу, а в інші дні, — коли випаде пам'ять якогось святого“²⁾. А св. Йоан Золотоуст, Учитель Пресв. Євхаристії, якого твори були дуже поширені в Україні, заохочує своїх вірних до щоденного св. Причастя кажучи: „Як той, що несвідомий нічого злого, повинен причащатися кожного дня, так навпаки: обтяжений гріхами не сміє приступати до цієї трапези навіть і в свято“³⁾. І справді в одному синайському евхольогіоні (требнику) з XI-XII ст. зна-

¹⁾ Гляди: „Добрий Пастир“ IV (1934). стор. 252-264.

²⁾ Лист 93. До кесаря Патрікія про Причастя.

³⁾ Беседа 6 проти Аномеїв (Migne XLVIII, 755).

ходимо молитву перед св. Причастям, про яку зазначено, що „вона читається й для мірянина, коли він не причащається по всі дні“¹⁾. З цього виходилоб, що навіть міряни в грецькій Церкві причащалися кожного дня. Ця практика частого св. Причастя, як також і інші обяви культу Пресв. Євхаристії перейшли з грецької Церкви на Україну. Доказом цього є 9. Правило київського митрополита Юрія, що згадується в Літописі під 1072 і 1073. рр. „Подобаєть достойному причаститися пречистыхъ таинъ по всѣ недѣли Святаго поста и въ великій четвертокъ и въ великую Субботу и на Пасху и на Вознесеніе Господне и на Сошествіе св. Духа и въ Петрово говѣніе и на Петровъ день и на Святую мученику Бориса и Глѣба и на Преображеніе Господне и на Успеніе Св. Богородицы и на Воздвиженіе Чеснаго Хреста и въ день Св. Димитрія и на Введеніе Св. Богородицы и въ день Св. Николы и на Рождество Христово и на Крещеніе Господне“²⁾. Це єдине свідоцтво домонгольської доби в тій справі.

А що це поручення справді виконувано, маємо на це доказ в Іпатськїм Літописі, який під роком 1168 подає, що великий князь Ростислав Мстиславич причащався кожної неділі великого посту, річ ясна, не сам, але з цілим двором. Значіння частого св. Причастя в тодішньому розумінні доходило аж до того, що по свідоцтву монаха Кирика з XII ст. навіть маленьким дітям подавано св. Причастя під видом вина кілька разів у році. В наступних століттях наші предки кермувалися церковними звичаями, установленими давніше.

Одначе згодом, передовсім мабуть через релігійний роздор, що заіснував між Східною й Західною Церквою, помічається занепад євхаристійного культу в цілій грецькій Церкві, а вслід за тим і в Україні. Аж щойно в катихизмі Петра Могили, що в останньому виданні появился 1645 р. п. н. „Собрание короткои науки о артикулахъ вѣры православно-католической христіянскої“ (той катихизм має значіння символічної книги православної Церкви), стрічаємо новий наказ що до Сповіді й св. Причастя. Катихизм наказує всім сповідатися й причащатися чотири рази на рік, а тим, що особливо дбають про побожне життя, щомісяця. Річ ясна, що вірні частіше причащалися, як сповідалися, бо Сповідь і св. Причастя не були тісно звязані з собою.

В дусі цього катихизму т. зв. „великий московський собор“ (1666-1667) наказав пастирям повчати парохіян, щоб часто сповідалися й причащалися, особливож у чотири святі пости.

¹⁾ Дмитрієвскій: Євхологія. Київъ 1901, 75.

²⁾ С. Голубинскій, Історія Русской Церкви. Москва 1881. т. I, ч. 2. 373.

А яку пошану й побожність мали вірні в давній Україні до Пресв. Євхаристії, вказують на це слова згаданого катихизму, як нпр.: „Сакраменту Тѣла и Крве Христової яко самому Христови поклонъ и учтивость маєть быти отъ насъ отдавана“. Згадуючи про умовини до св. Причастя, катихизм поручає: піст, св. Сповідь, усунення всякого гніву зі серця, а потім каже: „Гды южъ приступаєть до святихъ Таинъ, маєть мѣти вѣру зуполную, ижъ правдивого и истотного Тѣла и Крве Христової поживаєть; зачимъ передтымъ добреса маєть зъ сумненемъ порахувати“... І на іншому місці: „Належить вѣдати, абы Літургії святої якъ найчастѣй изъ найболшимъ набоженствомъ кождый человекъ христіянскій слухаль, и Тѣла и Крве Господней учасникомъ бываль“.

Глибокою побожністю до Пресв. Тайни Євхаристії пронизані наскрізь майже всі твори відомого українського полеміста й проповідника Йоанікія Галятовського. Свої думки про значіння Пресв. Євхаристії в житті христіянина Галятовський всеціло опирає на традиції св. Отців. У своєму збірнику проповідей „Ключъ Разумѣнія“ (Київ 1659) Галятовський розкриває давню науку Отців Церкви про Пресв. Євхаристію. В полемічному творі „Месія Праведный“ (Київ 1669) відповідає на закиди невірних спираючись на науці св. Павла, св. Йоана Золотоустого та користуючись порівняннями й символами з біблійної історії. Взагалі від половини XVII ст. наглядно помічається сильний зріст євхаристійного культу навіть серед наших нез'єдинених братів. Мимохіть насувається питання: чи не вдалосьби тут дошукатися бодай посереднього впливу Унії? Указом Петра В., почавши від 1716 р., було наказано примушувати всіх до Сповіді й св. Причастя, а тих, що не слухалиб цього приказу, тяжко карати грішми й тілесно. Священики мали вести докладну реєстрацію тих, що не приступали до св. Тайн, а єпископи мали пересилати звіти Синодови. Одначе те все в Московщині не помагало — людність масово ухилялася від св. Тайн. Цілком інакше було в Україні. Київський нез'єдинений митрополит Варлаам Кроковський доносить 1726 р. до Синоду, що „грошевих штрафів від несповіданих у нас не було й тепер нема, тому що, Богу дякувати, по донесеннях моїх отців протопопів парохіяни скрізь сповідаються“ (річ ясна, що також і причащалися).

Так тривало до двадцятьох років XVIII століття. Аж прийшов Замоїський Синод. Він своїми знаменитими ухвалами та рішучими вимогами двигнув євхаристійний культ на українських землях дуже високо. Споміж усіх св. Тайн найбільшу увагу

присвятив Синод саме Пресв. Євхаристії¹⁾. Ще раз докладно означив матерію й форму цієї Пресв. Тайни, усунув деякі дивоглядні обрядові звичаї, докладно приписав обрядові форми та сильно заакцентував потребу належної пошани й культу Пресв. Євхаристії²⁾. На іншому місці Замойський Собор приказав урочисто святкувати свято Божого Тіла, що його в деяких епархіях уже святкувано. Ці ухвали введено в життя й це помітно поглибило набожність нашого народу до Євхаристійного Ісуса. Вже 1722 р. митрополит Лев Кишка пише „Собрание припадковъ краткое и духовнимъ Особомъ потребное“ (Супрасль 1722), а в ньому повні дві главі присвячує Пресв. Євхаристії. Говорячи про часте св. Причастя, наводить вище згаданий 93 лист св. Василя В. й каже, що пізніше „сократися Причастіє“ і люди були обов'язані причащатися п'ять разів на рік: на Різдво, на Великдень, Св. Духа, Успення й на св. Ап. Петра й Павла. В іншому місці цього твору згаданий митрополит зі справжньою вдячністю й любов'ю до Євхаристійного Ісуса подає причини, що спонукали Христа до установа Пресв. Євхаристії, а накінець заохочує вірних до набожності й любови Євхаристійного Ісуса. Після Замойського Собору з поручення єпископів видано окрему „Службу Пресвятої Євхаристії“, що перший раз вийшла друком в Уневі 1738 р. і дочекалася пізніше аж кількох видань (нпр. у Львові 1738, в Почаєві 1741, 1742, 1761, 1762, 1777 та в Уневі 1745 і 1756). Митрополит Атанасій Шептицький наказав „пречесним вітцям протопресвитерам і чесним пресвитерам, щоб про всі ті свята (Пресв. Євхаристії, Сострадання й св. Йосафата) повідомляли в своїх церквах людей, що належать до їхнього пастирства, і наказували весь день святкувати тіж свята“³⁾. Одушевленими апостолами Пресв. Євхаристії в Україні були тогочасні ОО. Василяни, що саме тоді переживали „золоту добу“ свого св. Чина. Завдяки апостольській праці Чина св. Василя В. євхаристійний культ знову зайняв центральне місце в християнському житті наших предків. Вже 1728 р. за дозволом Апостольського Престолу оснують ОО. Василяни в Мінському поруч Брацтва Христ. Серця, перше в Україні „Брацтво Найсв. Тайн“, що його цілком було особливіше почитання й гаряча любов Євхаристійного Ісуса. Вслід за Мінським пішли майже

¹⁾ Пор. Synodus provincialis Ruthenorum habita in civitate Zamosciae anno MDCCXX. Romae 1838, стор. 83-93.

²⁾ Пор. о. І. Стрѣльбицькій: Уніяцькіє церковные соборы съ конца XVI вѣка. Одесса 1891; о. І. Луб ЧСВВ.: Значіння Замойського Собору в історії Унії („Добрий Пастир“ II [1932], ч. 2 і 3).

³⁾ Еп. Болян: Перед ювілеєм св. Йосафата („Нива“ XVIII [Львів 1923], 124).

всі церкви литовської провінції. Де тільки існував василіянський монастир, там теж було „Брацтво Найсв. Тайн“ і набоженство до Христ. Серця. Бердичів, Вильна, Почаїв, Умань, Мінське, Холм, Камянець Подільський і т. д. стали справжніми огнищами евхаристійного культу. Часте св. Причастя, приписане в Брацтвах Христового Серця, адорації, виставлення Пресв. Тайн, а передовсім урочисте святкування празника Пресв. Євхаристії — це все дуже зблизило вірних до евхаристійного Ісуса¹). Щоб цей звязок іще більше затіснити, почали ОО. Василіяни видавати малі молитовники, популярні книжечки й брошурки, в яких приступно викладали вірним про любов евхаристійного Ісуса. Крім цього видано нові служебники, в яких поруч служби Христовому Серцю, Состраданню Преч. Діви й св. Йосафатови, поміщено теж прегарну службу Пресв. Євхаристії. В тодішніх требниках (евхольгіонах) появилсь чудовий обряд „Послѣдованіє къ Божественному Причащенію“, а в акафістниках „Акафістъ къ Причащенію Божественныхъ Тайнъ“. Та згодом почався найсумніший період переслідування Унії через московських царів, що покінчився її ліквідацією в сімдесятих роках ХІХ ст. Касата василіянських монастирів, заведення схизматичьких служебників, печатаних у Москві, й „очищування обряду“ дуже ослабило культ Пресв. Євхаристії. Цар Николай I указом із 1832 р. приказав усунути „нові набоженства запозичені від латинників“²). Цей наказ відносився передовсім до набоженства до Христового Серця й до культу Пресв. Євхаристії. Аналогічний наказ видав пізніше князь Черкавський. Він зажадав від єпископа-номіната Калинського, щоб цей „очистив обряд із новшеств латинських“, тобто, щоб поруч набоженства до Серця Хр., зніс читану Службу Божу, виставлення Найсв. Тайн, свято Пресв. Євхаристії, тощо. Та чого не могли довершити ані тирани-царі, ані подібні їм князі, те довершили священики-відступники, що прибули з Галичини. В білянсі їхньої погубної діяльності вписана не тільки низька позиція ліквідації Унії, але ще й злочин припинення евхаристійного культу серед українського народу, що знайшовся під пануванням Москви.

В Галичині, що опинилася під Австрією, евхаристійний культ не стрічав подібних перепон. Вже в ХVІІІ і ХІХ ст. Марійські Дружини при школах ОО. Василіян в особливіший спосіб дбали про розвій евхаристійного культу³). Одначе щойно

¹) Nilles N. S. J.: De rationibus Festorum. Oeniponte 1885, 281.

²) E. Likowski: Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i na Rusi w ХVІІІ і ХІХ wieku. Poznań 1880, 306.

³) о. Р. Лукань ЧСВВ: Марійські Дружини на українських землях у ХVІІ-ХІХ ст. („Вістник Марійських Товариств“. ІІ. Львів 1936, 9-20).

по реформі Чина св. Василя В. цей культ прибрав характер всенароднього прояву внутрішнього життя. До зросту цього культу серед нашого народу в Галичині причинилося передовсім набоженство до Христового Серця й численні Брацтва Пресв. Тайн, що густою сіттю вкрили цілий наш край. Перші неділі й п'ятниці в місяці стали величавими винагороджуючими маніфестаціями за зневаги Євхаристійного Ісуса. Перші незабутні місії ОО. Василян, товариства „Апостольства Молитви“, травневі й червневі набоженства теж сильно затісняли живий і сердешний контакт душ із Євхаристійним Ісусом. Велике значіння в цьому спасенному ділі мали популярні книжечки про Пресв. Євхаристію. 1890 р. виходить у Львові книжечка о. Д-ра Климента Сарницького ЧСВВ. п. н. „Розважання при посъщеню Найсвятѣйшихъ Тайнъ“, а 1889 р. цьогож автора: „Пѣзнане любви и милосердія Г. Н. Ісуса Христа“; 1902 р. о. Арсеній Лозинський ЧСВВ. видає в Жовкві книжечку до набоженства на перші п'ятниці й неділі місяця п. н.: „Любѣмъ Ісуса“; 1909 року появляється в Жовкві ще мала брошурка „О св. Причастію“, що її написав Віктор Будка. А наші Преосв. Владики доцінюючи належно роллю Пресв. Євхаристії в житті народу накликували нарід своїми пастирськими листами до поглиблення євхаристійного культу. Вже 1900 р. появляється прегарний пастирський лист тодішнього станиславівського Єпископа Андрея Шептицького п. н. „На грані двох віків“, що повчає вірних про адорацію Пресв. Євхаристії. 1909 р. Й. Е. Митрополит Шептицький видає пастирський лист: „О частѣмъ св. Причастію“; 1910 р. Преосв. Константин Чехович пише теж пастирський лист про часте св. Причастя, а Преосв. Григорій Хомишин у своєму пастирському листі тогож року поясняє декрет Папи Пія X з дня 17. грудня 1905 р. про часте й щоденне св. Причастя. 1912 р. Преосв. Григорій Хомишин видає ще один пастирський лист: „О Найсвятѣйшѣй Евхаристіи“. На ці заклики своїх Владик вірні відповіли щирішою набожністю й гарячішою любовю Євхаристійного Ісуса. До цього дуже причинилася теж книжечка о. Діонісія Ткачука ЧСВВ. п. н.: „Рішення апостольського Престола о частім і щоденнім св. Причастію“ (Жовква 1910). Доказом розуміння ролі Пресв. Євхаристії в духовному житті була участь нашого народу й священства в XIII всесвітньому Євхаристійному Конгресі, що відбувся в Відні 1912 р.¹⁾ В першу чергу наше священство зрозуміло значіння дуже тісної злуки з Євхаристійним Ісусом, і тому вже

¹⁾ Пор. XIII Всесвітній Євхаристійний Конгрес. Відень 1912.

1898 р. існує „Брацтво священників почитателів Найсв. Тайни Євхаристії“¹⁾. В пізніших літах його оживляє о. Микола Садовський, парох Шибалина. І так до світової війни культ Пресв. Євхаристії помітно зростає, особливо серед нашого простолюддя. Натомість інтелігенція й шкільна молодь стояли осторонь від Пресв. Євхаристії. Значну поправу під цим оглядом принесли останні роки після світової війни. Інтелігенція, що бере участь у великопостних, чи й замкнених реколекціях, щораз то ліпше розуміє значіння євхаристійного життя, хоч нажаль, передовсім мужеська інтелігенція оставляє ще дуже багато до бажання під цим оглядом. Молодь високих шкіл здебільша завдяки Марійським Дружинам та іншим католицьким організаціям проявляє під тим оглядом більше розуміння для Пресв. Євхаристії. Серед студентства не рідкі є випадки й щоденного св. Причастя. Ще в нижнійшій злуці з Євхаристійним Ісусом стоїть молодь середніх шкіл, з'організована в Марійських Дружинах, при яких існують євхаристійні секції. Вінці безпереривного св. Причастя, адорації, св. години, духовні конференції та реферати на євхаристійні теми дуже зближують молодь до Вязня Любови. А навіть тих найменших, діточок народніх шкіл, все більше потягає Євхаристійний Ісус. Доказом цього зріст Євхаристійних Дружин та величаві євхаристійні маніфестації дітей, що в останньому році відбулися в Крехові, Лаврові й Жовкві при участі кількох тисяч дітей. А серед простолюддя зріст євхаристійного культу скорим темпом поступає дальше вперед. Доказом цього зріст і оживлення Апостольства Молитви, Марійських Дружин, часті цілонічні адорації, св. години, а передовсім щоденне св. Причастя. Ось по найновішій статистиці за останній рік тільки в самих василіянських церквах, яких є несповна 20, приступило до св. Причастя понад 571.000 людей. Отже живчик євхаристійного життя серед нашого народу бе щораз то сильніше, піддержуючи в нас справжнє внутрішнє життя, даючи нам внутрішню силу та спираючи духову культуру нашого народу на найтривкіших підвалинах.

Вплив Пресв. Євхаристії на українську культуру

Дійшовши в оцій довшій, але потрібній дігресії до цінного висновку, що культ Пресв. Євхаристії має свою світлу історію й традицію серед нашого народу, залишається нам вернутися до самого ядра нашої проблеми та прослідити той вплив, що його мала Пресв. Євхаристія на українську культуру. Нажаль

¹⁾ Статутъ Брацтва священникѡвъ Почитателѣвъ Найсвятѣйшою Тайни Евхаристіи. Жовква 1898.

і в тім прецікавім питанню мусимо обмежитися тільки до короткого начерку.

Найперше слідний вплив Пресв. Євхаристії на найвищу ділянку української культури, тобто на культуру серця. Найкращий осяг культури серця — це святі. Пресв. Євхаристія виплекала безліч святих. Немає сумніву, що вона була теж головним чинником у процесі розвою звершеного життя в українських святих. Вкажемо бодай на кілька фактів, що насвітлюють відношення українських святих до Пресв. Євхаристії. Такий найдавніший факт подає Києво-Печерський Патерик у житті преподобного Теодосія Печерського. Теодосій іще в молодих літах був щоденно на Службі Божій, а за головне своє діло вважав приготувляти просфори до Служби Божої. Коли мати забороняла йому пекти просфори, Теодосій ось так відповідав їй: „Коли Господь наш Ісус Христос був з учнями на Тайній Вечері, тоді взявши хліб, поблагословив, переломив, дав учням і сказав: Прийміть і їдьте — це моє тіло, що за вас ломиться на прощення гріхів. І коли Господь назвав Своїм Тілом наш хліб приготовлений до Тайної Вечері, то треба мені радіти, що Він мене сподобив робити такий хліб, що на ньому відбувається ця велика Тайна переміни на Христове Тіло“. Колиж пізніше Теодосій став священником, то, як каже життєписець, щоденно з великою покорою правив св. Літургію. Колиж одного разу Теодосій захорів і не міг правити Служби Божої, Ангел приніс йому св. Причастя¹⁾. — Згаданий уже Іпатський Літопис вказує на відношення святих Бориса й Гліба до Пресв. Євхаристії кажучи, що вони приготувлялися на мученичу смерть св. Причастям. Особливішим культom Євхаристії відзначався Михайло Чернігівський, признаний в Україні за святого. І ще на один знаменний факт слід звернути увагу. Його подає галицько-волинський літопис. Літописець каже, що коли галицький король Данило мусів іти з поклоном до татарського хана Батія 1246 р., то до цього упокорення готовився Сповідю й св. Причастям, у київському монастирі св. Михаїла. Та мабуть споміж усіх українських святих Пресв. Євхаристія мала найбільший вплив на розвій внутрішнього життя св. священомученика Йосафата. Життєписець Йосафата каже, що святий уже від наймолодших літ мав особливішу любов і зрозуміння св. Літургії²⁾; що в Літургії Йосафат навчився шукати Бога й через Неї хотів дати пізнати Його другим. Коли Йоса-

¹⁾ Житіє Преподобнаго Отца нашего Теодосія Печерскаго — Патерикъ или Отечникъ Печерскій. 1678.

²⁾ A. Guépin-Kalinka: Żywot sw. Josałata Kuncewicza. Lwów 1885. 81, 89, 153, 159

фат став священиком, то щоденно відправляв Службу Божу, всупереч тодішнім звичаям. Йосафат мав таке розуміння сили Євхаристії, що нею проганяв бісів, як на це вказує характеристичний факт прогнання злого духа з церкви св. Тройці. Ставши полоцьким архієпископом, Йосафат видав наказ своїм священикам: „Литоргия светая въ каждую неделю и въ каждый день светый нехай будетъ конечно отправованая“¹⁾. А в своїому катихизмі обговорюючи Тайну Євхаристії, Йосафат ставляє питання: „Як треба приготовлятися до гідного прийняття цієї св. Тайни?“, і так відповідає: „Маємъ приступити зъ великою покорою якъ найнижшій подданий до великого царя, зъ набожністю якъ сотворѣне до Творца, висповѣдавшись передъ тымъ и не маючи на сумлѣню жадного смертельного грѣха“²⁾. Вже тих кілька фактів і висказів св. Йосафата кидає ярке світло на його інтимне відношення до Євхаристійного Ісуса та відкриває перед нами один із секретів його великої святости. Що більше: можемо сказати, що Пресв. Євхаристія має в Україні своїх мучеників, а ними можна вважати тих ОО. Василян, що їх власною рукою вбив цар Петро В. в церкві св. Софії в Полоцьку 1705 р. Підхмелений цар розсипав Пресв. Тайни по долівці. Монах кинувся їх збирати. Тоді цар вбив його, а царські прислужники вбили ще трьох ченців. Всі наведені тут факти сильно доказують яким могутнім чинником у процесі розвою укр. культури серця була Пресв. Євхаристія.

З черги годиться нам принайменше побіжно спинити свою увагу на впливі Пресв. Євхаристії на важніші царини української зовнішньої культури.

І так цей вплив слідний у Києво-Печерському патерику, в Іпатському Літописі, у творах уніятських єрархів: св. Йосафата й митрополита Льва Кишки, у творах православних письменників: митрополита Петра Могили, Й. Галятовського та інших. Годі вчисляти ті всі пам'ятки, одначе годиться згадати бодай про деякі, більш характеристичні. До найдавніших пам'яток цього рода належить: „Житъе и хожденъе Данила, Русьскыя земли игумена“ з початку XII ст. Це опис мандрівки игумена Данила до святої Землі, що її він відбув у роках 1092-1113. З огляду на відомости географічного характеру, а з'окрема на цінні дані топографії св. Землі, перекладено цей твір на різні європейські мови. При описах церков та обрядових форм автор завсіді звертає окрему увагу на Службу Божу та на св. При-

¹⁾ Дрѣ Д. Дорожинскій: Матеріялы до исторіи жита и смерти св. Свщм. Йосафата Кунцевича. II Регулы Йосафата для своихъ пресвитеровъ. Львѣвъ 1911. 8.

²⁾ Цей сам: Катехизмъ отъ слуги Божяго Йосафата сочетанный. Львѣвъ 1911.

частя, а при кінці з вдовіллям признається, що при Господньому гробі „отпѣхомъ литургии за князя русьскыя и за вся християны 50 литургий а за усопшяя 40 литургий отпѣхомъ“. З пізніших літературних памяток глибоким евхаристійним культом проникані „Діялогіси духовни“¹⁾. Варлаама Голенковського, яких друга й третя частина вповні присвячена Пресв. Євхаристії. Це надзвичайно ніжні діяльогі на загально-аскетичні теми. Любитель ставляє ріжні питання, а Любов відповідає простенько, але глибоко. Відповіді про Пресв. Євхаристію є особливо в тій матерії ніжні.

Слід згадати ще про свого рода підручник основних правд християнської віри й етики, призначений для священиків п. н. „Богословія Правоучительная“, видана в Почаївській друкарні 1751 р. В першій частині цієї книжки: „О святыхъ Тайнахъ или Сакраментахъ“ серед питань практичного характеру вияснюється також основне питання про правдивість Христового Тіла й Крови в Пресв. Євхаристії під видом хліба й вина²⁾. Невідомий автор не вирішує цього питання своєю повагою, але покликуються на відносні місця св. Письма та на вискази св. Отців, що так дуже вірили й так сильно визнавали цю правду.

По хронологічному порядку приходиться згадати про окрему книжку Андрія Завадовського про Пресв. Євхаристію, що вийшла у Львові 1753 р. п. н. „О святомъ Сакраментѣ Евхаристіи и о св. Литургіи“. Автор обговорює в першій главі саму догму Пресв. Євхаристії, в другій главі говорить про Службу Божу, а в третій про обрядові приписи. А ціль, що присвічує авторови, виражена в передньому слові до читача: „да бы еси со всякимъ благоговѣніємъ сердцемъ сокрушеннымъ и чистымъ часто причастился“. У відомому творі уніятського походження п. н. „Народовѣщаніе или Слово къ народу Католическому чрезъ монаховъ Чина Святаго Василия великого въ Провѣнціи Полской званію катихистичному прилежащихъ въ Повѣтъ Кременецкомъ 1756 года проповѣданое“, в науці „о Пресвятѣйшомъ Сакраментѣ Евхаристіи“ подану цілу низку порад і вказівок, що кидають світло на відношення доброго християнина до Пресв. Євхаристії та вказують на зверхні прояви евхаристійного культу. Читаємо там м. і. такі слова: „Повиннисмо особливою честію въ сердцахъ нашихъ шанувати Христа Господа, въ Сакраментѣ утаеннаго. Со страхомъ и сми-

¹⁾ „Діялогіси духовни си есть двословѣе, въ немже бесѣдуєтъ Любитель съ Любовію“. Київ 1714.

²⁾ Цитую за Митроп. Діонісієм: Археологія евхаристичного культу („Наша Культура“ П. [Варшава 1936], 96).

реніємъ на томъ мѣсці стояти, где єсть Пресвятѣйшій Сакраментъ Евхаристіи. Жадного дня не опустити без ушанованя якимъ колвекъ способомъ Пресвятѣйшаго того Сакраменту. Входячи въ церковъ, заразъ знакъ святаго креста на себѣ учинити и поклонитися низко. Албо тежъ укланкути и челом до земли поклонъ учинити предъ царскими вратами Пресвятой Тайнѣ Евхаристіи, где єсть такіи обычай. Украшати тіи мѣста, где єсть той Сакраментъ. Старатися, абы Пресвятѣйшій той Сакраментъ былъ в пушчѣ, и в кивотѣ, то єсть в цимборіи схований. Старатися о примноженіе набоженства до Найсвятѣйшаго того Сакраменту: людей научати, не умѣющихъ науки около тоєй Тайны, и всѣ зневаги отъ безбожныхъ учиненіи тому превеликому Сакраменту учтиве надгорожати¹⁾.

І в творах українського Сократа, Григорія Сковороди, стрічаємо на цю тему багато висказів, євхаристійних описів, символів і прообразів. Вистачить переглянути одне з його перших писань: „Начальная дверь ко християнскому добронравію“ з 1766 р., чи пізніший „Розговоръ, называемый алфавитъ или букваръ мира“, або деякі його притчі, а переконаємося, що той мандрівний філософ доцінював належно ролю євхаристійного культу у внутрішньому житті людини.

1771 р. виходять у Почаєві „Писмена си єсть Начатки догмато-нравоучительныя Богословіи образомъ Народовѣщанія“. Автор Теодор Басарабській пише кілька „поученій“ (від 52-57) про жертву Христа на Голгофі та на Службі Божій, вчить як найліпше брати участь у Службі Божій та, поруч інших засобів поступу в побожному житті, поручає й той, щоб люди „частимъ Причащенѣмъ Пресвятѣйшихъ Тайнъ Христовихъ уклонялися отъ зла и творили благо“.

Ми навели тут тільки кілька прикладів із країнської церковної літератури, що в них проявляється загальна ідея великого значіння Пресв. Євхаристії в житті Церкви й житті людини, а вслід за тим справжній євхаристійний культ, що витиснув своє пятно й на інших ділянках української культури.

Хтож двигнув українську архітектуру до таких великих форм композиційних і стилевих, як не Євхаристійний Христос? Скільки то ріжних стилів, чисто українських, чи тільки зукраїнчених, силкується на те, щоб Євхаристійному Христови здвигнути на українських землях якнайвеличавіші храми? Розглядаючи архітектуру тільки старокнязівської доби доходимо до висновку, що вже тоді в Україні почався справді грандіозний

¹⁾ Цитую за митр. Діонісієм, 108-109.

будівельний рух. Історичні звістки свідчать про близько 80 назв окремих церков, з чого на сам Київ припадає 20. Разом із кам'яними будовано й дерев'яні т. зв. „одноденні“ церкви. Тому не диво, що сучасники нараховували їх на сотки в самому тільки Києві (нпр. Дітмар, єпископ мерзебурський 1037 р. нараховує їх на 400, Саксонець Адам Бременський на 300, а наші літописці на 700¹⁾). Досить згадати такі розкішні церкви, як: Десятинна, що збереглася тільки в фундаменті, а мала мармурове облицьовання, різьби, багаті фрезки та мозаїку, або Спасопреображенську церкву на Берестові, чи Чернигівську катедру Спаса, чи київську катедру св. Софії, що про неї слава розходилася далеко поза межі України, чи катедру Богородиці в Галичі, чи накінець церкву св. Юра у Львові. Розглядаючи тільки пляни тих гігантних церков, мимохіть хочеться про кожну з них повторити слова здивування одного вченого: „Який це шал кинув те чудо у простір“? Хоч справді наші предки посвячували свої церкви Богородиці, чи святим, одначе нема сумніву, що свої церкви вони вважали передовсім за мешкання Євхаристійного Бога на землі. Тому зовсім справедливо можемо назвати ці величні храми виявою віри в Євхаристійного Ісуса, вираженою в архитектурі.

Окрему світлу сторінку має євхаристійний культ в українській іконографії. Справді час понищив багато іконографічних пам'яток, але навіть і той невеличкий матеріал, що досі зберігся, виразно свідчить про євхаристійний культ в Україні. Іконографічні пам'ятки по змістові можна поділити на дві групи, а саме: 1) на образи Тайної Вечері, тобто історичні, і 2) на малюнки символічні²⁾. З історичних сюжетів найдавніші є два образи на царських вратах із Домажира, що походять із XV ст. На одному з них Христос причащає Апостолів Пресв. Тілом, а на другому Пресв. Кровю. З XVI ст. маємо три образи Тайної Вечері, а з XVII ст. п'ять такихже образів³⁾. В композиції тих образів змін великих нема. На особливішу увагу заслугує образ Тайної Вечері з Єзуполя з початку XVII ст. До іконографії Тайної Вечері належить малюнок вечері в Симона (Мт. 26, 6-12), що в композиції має спільні черти з Тайною Вечерею, але зовнішньою декорацією різниться від неї. — З мотивів, що мають символічне значіння Пресв. Євхаристії, в Україні було дуже поширене малювання весілля в Кані Га-

¹⁾ В. Січинський: Архітектура старокнязівської доби. Прага 1926, 9.

²⁾ Митр. Діонісій, I. с. 110.

³⁾ З Альбому Національного Музею у Львові: Іл. Свенціцький, Ікони Галицької України XV-XVII віків. Львів 1929.

лилейській, і також чудо накармливання хлібами. З символічних малюнків найбільш поширені були композиції Христа Розп'ятого на хресті з виноградинами. В Національному Музеї у Львові зберігся один такий образ із кінця XVII ст. Також дуже поширений був образ Христа, що сидить біля хреста повитого виноградиною, і з грозна, що своєю галузкою виходить з Христового боку, витискає сік до чаші. Дещо іншу композицію подає малюнок Христа, що стоїть у чаші, а до цієї чаші витікає Кров із Його Ран. В літургічних книгах збереглася інша композиція, де Христос стоїть побіч чаші, куди витікає Кров із Христових Ран. Нерідко стрічається також малюнок Христа-Дитяти в чаші. Крім цього слід звернути увагу й на те, що до цілості іконостасу завжди належала ікона Пресв. Євхаристії. Відповідно до припису й традиції вона повинна була знаходитися на запрестольній стіні (як нпр. у Києвософійському соборі), однак коли дерев'яна церковця не мала відповідного місця в пресвітерії, іконописець переносив це зображення дуже часто на верхню частину царських воріт. Приклад цього знаходимо на царських воротах із Домажира. А скільки то заставок та правдиво мистецьких ініціалів пишалося прекрасними символами Євхаристії? Що більше: символи Пресв. Євхаристії увійшли, як декоративний мотив, навіть у народне мистецтво. Риба — символ Євхаристії стрічається дуже часто на великодних писанках, що їх так розкішно розмальовує наше простолюддя. А треба знати, що риба не належить до легких композицій. Рибу стрічаємо дуже часто навіть на гуцульських писанках, а нерідко й на гуцульських килимах. Декоративний мотив у формі риби поширений по цілій Україні: рибу вирізують на сволоках, на віконних рамцях, і т. д. Це все свідчить, як глибоко євхаристійний культ зацпився в народне українське життя.

Чи треба ще окремо згадувати про українське проповідництво, в якому так сильно відбився культ Пресв. Євхаристії? Нема сумніву, що Пресв. Євхаристія полишила свій слід у проповідях і поученнях Теодосія Печерського, у проповідях митрополита Іларіона, автора „Слова о законѣ и благодати“, у проповідях Кліма Смолятича й Кирила Турівського. Передовсім цей останній, що своїми проповідями здобув собі славу Золотоустого, часто послугувався євхаристійними символами, що їх розвивав нерідко у цілі алегорії (нпр. у проповіді на провідну неділю). З пізніших проповідників ми вже згадували Іоанікія Галатовського, що свою популярність завдячує збірникові проповідей на Господські й Богородичні свята, п. н. „Ключъ разумѣнія“. Деякі євхаристійні мотиви цих проповідей ми вже

наводили. У Дмитра Тупталенка й Лазаря Барановського теж часто стрічаємо євхаристійні мотиви, а передовсім символи. На окрему згадку заслугоє Василянин Валеріян Синицький, що переклав із італійської мови на польську проповіді п. н. „Mowy parochialne na niedziele u święta uroczyste całego roku podług ewangelii w obrządku greckim rozrządzonych z przydanemi na końcu przed szlubem u na piątki wielkopostne o męce Pańskiej“ (2 томи; перше видання в Вильні 1788, а друге видання 1811). Ці проповіді переклав і переробив „зъ словено-рускаго на простый и посполитый языкъ рускій“ відомий поет о. Юліян Добриловський ЧСВВ, і видав їх у Почаєві 1794 р. п. н. „Науки парохіальнія на недѣли и свята оурочистыя цѣлого року изъ Евангелій подлугъ обряду греческаго расположенныхъ“. Між святочними проповідями поміщена тут гарна проповідь на празник Пресв. Євхаристії. Згаданий о. Синицький написав ще оригільні проповіді п. н. „Kazania na święta całego roku, które Święta Wschodnia Cerkiew uroczystem święci obchodem, i uroczystem upoważa nabożeństwem“ (Почаїв 1793). Між тими проповідями є теж проповідь на Боже Тіло. Крім згаданих, безперечно й іншим проповідникам Пресв. Євхаристія служила частою темою проповідничого полету. З найновіших євхаристійних проповідей не можна поминути мовчанкою прегарних проповідей о. Мирона Коритка п. н. „Хліб життя“ (Жовква 1927). Пресв. Євхаристія не тільки захоплювала українських проповідників своєю величчю, але й вишколювала їх внутрішньо своєю діяльною силою.

І на такому особливому обяві людських почувань і притім людської культури, як пісня, теж відбився вплив Пресв. Євхаристії. Стара Україна мала релігійну поезію віддавна в духовних віршах, що в співній формі дістали назву набожних пісень. Від початку XVII ст. стрічаються щораз то частіше українські набожні пісні, а при кінці того століття маємо вже окремі збірники набожних пісень. Культ Пресв. Євхаристії полишив свій слід і в набожних піснях. Уже в найдавнішому печатаному співанику о. Т. Щуровського ЧСВВ., що появився в Супраслі 1772 р., стрічаємо обяви глибокого євхаристійного культу. В 1790-91 рр., видали ОО. Василяни в Почаєві антольою українських набожних пісень п. н. „Богогласникъ“¹⁾. В першій частині між піснями на Господські празники стрічаємо

¹⁾ Повний наголовок такий: „Богогласникъ. Пѣсни благоговѣйныя праздникомъ Господьскимъ, Богородичнымъ и нарочитыхъ Святыхъ, чрезъ весь годъ приключающимся, къ симже нѣкоторымъ чудотворнымъ иконамъ служащия, таже различныя покаяныя и умилительныя содержащъ“.

чотири окремі пісні „О Пресвятой Евхаристіи“. Справжньою глибиною поезії й ніжністю почувань відзначається друга пісня п. н. „Воспоймо Творцу“. В ній кажеться:

Прежде смерть, древа бысть вкушеніе
Нынѣ снѣдь хлѣба во спасеніе
Манну преславно евреемъ давый
Тѣло и Кров намъ въ пищу представи.
За даръ толикій, буди хвалимый
Въ щедротахъ твоихъ непостижимый, і т.д.

У третій евхаристійній пісні гомонить передовсім могутний акорд возвеличення Євхаристійного Ісуса:

Человѣцы ницѣ падайте
Богу должну честь воздайте;
Во Святѣйшихъ утаенну
На престолѣ семъ сложенну...
Дабы слава честь и хвала
Тебѣ Боже не престала
За сей даръ Твой пребогатый
Отъ щедроты нами взятый.

В новіших співаниках евхаристійних пісень щораз більше. Деякі з них блищать перлами справжньої поезії й мелодійності, а побожний український нарід залюбки їх співає:

О Пресвятая Тайно любви
Перед Тобою мудрість німа;
В час святой жертви Тіла і Крови
Хай за нас мовить віра тверда!

На цьому кінчимо цей короткий начерк. Пресв. Євхаристія впливала на розвій загально-людської культури, а української з'окрема. Тому кінцевий висновок сам тиснеться нам під перо. Докласти всіх з'усиль до того, щоб навязати якнайтісніший контакт із Євхаристійним Христом, а тоді опremo свою культуру на найтрівкіших основах, запевнимо їй всебічний розвій і станемо піонерами найкращих культурницьких змагань. Храм сучасної культури грозить жахливою руїною. Тому чим мерщій треба скріпляти підвалини цього храму! А на цих підвалинах певно запишається величчя святиня повної культури, що оиіратиметься всім революційним буревіям, бо з нею буде Той, що Йому на імя „Еммануїл“!